

DE MYSTIEK VAN WAGNER

Discussie-avond 9 juli 1957.

Het onderwerp van heden avond is een eigenaardig onderwerp.

De mystiek van Wagner heeft betrekkelijk weinig met zijn muziek te maken maar veel met zijn denken. Wagner is de vertegenwoordiger van de zuiver Germaanse mystiek. De achtergronden van zijn drama's zijn voortdurend geladen met onheilsgedachten, bezwangerd door demonische krachten, met daarnaast het verlossende akkoord, de bevrijding, de oplossing van het probleem. Onverschillig waar we gaan zien, of wij naar de Ring der Nibelungen kijken, of dat wij zien naar Parsifal, of ons bezighouden met Tannhäuser of met de Vliegende Hollander, we zien altijd weer dezelfde eigenaardige problemen naar voren komen. Het probleem van de verworpene, die bevrijd wordt: van de zoeker, die in zijn zoeken zelf bijna de oorzaak wordt van zijn ondergang. Wat dat betreft mogen we rustig zeggen, dat Wagner een vertegenwoordiger is van de zuiver Duitse - misschien beter gezegd de Germaanse - gedachte.

Muzikaal brengt hij dit tot uiting. In elk van zijn opera's vinden koren, die - ofschoon vaak mooi van opbouw - toch een te massaal, te zwaarwichtig karakter krijgen om voor een ieder aansprekend te zijn. Verder vinden we in elk van zijn werken de tegenstelling tussen de zachtzinnige ballade - de aria, die haast van tederheid overvloeit - en dan het harde, het felle, ja, het schrille van de sopraan, de coloratuur, die als het ware het noodlot uitdaagt. Daarom moeten we de mens Wagner eerst gaan bekijken, voordat we kunnen begrijpen, wat zijn mystiek is.

Wagner zoekt naar het onbekende en hij blijft zijn hele leven een mens, die vreest verworpen te worden. In hem is een voortdurende spanning, een voortdurende angst. Zijn jacht naar succes komt eigenlijk voort uit zijn bewustzijn van minderwaardigheid. Dat is typisch Germaans. Men denkt wel - en vooral in de laatste tijd in Nederland - dit het Herrenvolk een volk is, dat een superioriteitswaan heeft, maar dat is niet waar. Integendeel: over het algemeen is het een volk, dat zich minder geaccepteerd voelt, minder bemind, dan het zou willen zijn en dat daardoor juist zijn superioriteit naar voren brengt. De agressiviteit is een verdediging van de innerlijke onzekerheid, hoe vreemd dit ook moge klinken.

Het is dan ook begrijpelijk, dat de mystiek van het gehele volk iets sombers heeft. De held kan in vele gevallen slagen (en heldenmythen zijn er te over), maar in heel veel gevallen wordt diezelfde held ten onder gebracht door degene, die hij vertrouwt, wordt hij het slachtoffer van zijn wereldaanvaarding. De held vindt zijn onkwetsbaarheid, maar de natuur zelf keert zich tegen hem en wordt ten slotte de oorzaak van zijn ondergang. Denk maar aan het lindeblad van Siegfried, nadat hij zich met drakenbloed heeft gebaad.

De beste uiting, die Wagner heeft gegeven aan zijn eigen toestand, is misschien wel die van de Parsifal. En nu moeten we die goed interpreteren, niet alleen als opera, als drama, maar als levensbeschouwing. Wanneer een onschuldige mens komt, dan zou hij de wereld kunnen bevrijden, als hij maar de vraag durft te stellen aan het leven: "Wat is Uw doel?" Zoals in het drama de onschuldige ridder, de onschuldige mens binnentreedt in de graalburcht, maar niet begrijpt wat er zich eigenlijk afspeelt en niet durft te vragen. Dan staat er geschreven, dat men die graalburcht nooit twee keer in zijn leven betreedt. Men zou ook kunnen zeggen: "De mens, die zijn onschuld verliest, vindt die niet weer." De onschuld wordt hier dan bedoeld als het onbevangen aanvaarden van het leven, het zien van de waarheid, een innerlijke zuiverheid. Toch bereikt Parsifal eindelijk na een wonderlijke tocht hernieuwd de graalburcht en vindt de oplossing. De oplossing is echter het resultaat van een goddelijk besluit en niet alleen van zijn eigen verdiensten. Zijn hele dooltocht is als het ware een vervloeking, die hij zichzelf heeft opgelegd.

Waar we ook kijken in Wagners mystiek, we zien diezelfde ondergangsgedachte. De gedachte van de zelf opgelegde, zelf opgenomen vloek. In het Rheingold zien we ook weer diezelfde, haast vreemde gedachtegang. Wanneer we de onderaardse scène zien, waarin Siegfried het

zwaard verwerft, dat gesmeed wordt door de gnomen, dan zien we wederom datzelfde ondergangsidee, het verraad dat loert aan alle kanten, de misleiding. Ik zou U veel kunnen vertellen over al die dingen, maar wij moeten blijven bij het onderwerp, bij onze vriend Wagner. Laten we het dan eens zo stellen: Een ouverture van Wagner is een luidruchtige aankondiging, een poging om eigen onzekerheid onder een overstelpende massa van klanken te verbergen. Dan begint het drama zich af te spelen, meestal haast aarzelend, maar steeds meer opvoerend tot een geweld, tot een opdoemen van het demonische: de demon, die voor Wagner het leven zelf is. De beloften liggen verborgen ergens in een geheime graalburcht, in de kern van een berg: ergens misschien in de onschuld van een meisjeshart, in het bewustzijn van een enkele mens. Maar wanneer hij een ogenblik die tederheid, die toch in hem leeft, heeft geuit, dan moet dat er uit. De demon komt. Hij kan zich het tedere haast niet voorstellen zonder een onmiddellijke aantasting door het demonische.

Dan begint hij zijn motieven te verwerken. Het noodlotsmotief neemt toe. Telkenmale weer wordt het felle koper de heraut van een ondergang, die aanstaande is. Het gehele orkest wordt opgezweept tot massale geluidsgolven, die het gehoor verdoven, om dan met een plotselinge stilte een ogenblik weer de tederheid te brengen, een ogenblik de overpeinzing en de gedachte. Na die overpeinzing en die gedachte ontplooit zich op de duur de gedachte aan een mogelijke verlossing, een mogelijke bevrijding. Een bevrijding, die belangrijk kan zijn, omdat men kan aanvoelen, dat hiermede de doem van het sterfelijke, van het eenzaam zijn, van het gebonden zijn in demonische krachten, zal worden verbroken. Maar het blijft een belofte.

Waar we ook gaan en waar we ook zijn bewerkingen van de Germaanse sagen en mythen volgen, altijd weer zien we die noodlotsklacht terugkomen. Of het het vreemde signaal is, dat het schip van de Vliegende Hollander aankondigt met een in koper gesmeden: "De zeilen neer." of het wordt gegeven met de grille klacht, waarin klarinet of hobo tezamen met de trompet, de bazuin, een ogenblik haast een wraak afsmecken van de hemel (in de Siegfriedsage), of het wordt tot het vreemd verwrongene van eigen strijd, zoals die in de Parsifal naar voren komt, er is altijd weer die klacht, het niet bereiken.

Wanneer het einde van het drama komt, is de oplossing geen oplossing zonder meer. Er is een spectaculair toneleffect, maar in de melodie blijft de twijfel leven. Ik weet niet, of U heeft opgemerkt hoe de zegepraal, die in zijn laatste acte altijd naar voren komt, beladen is met de vloek van een twijfel, van een aarzeling. Zelfs wanneer de Vliegende Hollander bevrijd wordt door het meisje, dat zich van de rots stort, dan is het lichteffect misschien op het toneel grandioos, het koor misschien overbluffend, maar de muziek zelf aarzelend. Kan zo deze bevrijding wel aanvaardden? Haast slavisch somber, melancholiek, slepen zich steeds die laatste noten voort.

De probleemstelling is meestal zuiver. Het uitbeelden van het geweld, van de wreedheid, dat gelukt Wagner. Daarin gelooft hij. Maar de oplossing, die hij zoekt en die hij voor zichzelf nog niet vindt, die kan hij niet uitbeelden. Daar blijft hij achter bij de werkelijkheid. Daar juist schept hij de effecten, die voor het muzikaal gehoor zo storend zijn.

Dan komen er koren, die populair klinken, misschien zelfs meeslepend en melodieus, maar zij doen ons niet meer denken aan een beloofde werkelijkheid. Zij tonen ons alleen nog maar het plaatje dat men over het werkelijke drama heeft geplakt om te voorkomen, dat de eindeloze ellende het enige zou zijn, dat de componist kon meegeven.

De mystiek van de Germanen is oud, heel oud: en ik geloof niet, dat zelfs de hedendaagse Duitser, de hedendaagse volbloed Germaan, zich daarvan los kan maken. Wanneer wij zien, hoe in de oude sagen steeds weer de goden van het goed verraden worden door de goden van het kwaad: wanneer wij zien, hoe steeds meer een machtsmisbruik optreedt: wanneer zelfs de krijgshaftige godinnen, de draagsters der overleden helden, fel worden en onbegrijpelijk, onvrouwelijk en onmannelijk, wezens, die niet kunnen bestaan en welker gevoelens niet eens aanvaardbaar zijn, dan zien we daarin de somberheid, het mistrouwen.

De burcht van de Germaanse goden is niet een hemel zonder meer. Het is een burcht, die voortdurend door het duister geweld wordt belaagd, zoals de Germaanse ziel zelf zich voortdurend omgeven voelt door dreigende krachten van buitenaf, demonen die haar zouden kunnen vernietigen. Zeker de held, die het Walhalla binnengaat, sterft niet meer. Voor hem de feestgelagen, maar ook de voortdurende aanval van de sombere krachten der onderwereld. Wanneer het vervloekte goud wordt begraven en bewaakt wordt door de watergeesten, dan is

hier a.h.w. de klacht van de Germaan, die zijn zielenadel begraven en door demonen bewaakt voelt. Het is niet voor niets, dat wanneer Alberich het zwaard trekt, het uit de onderwereld komt. Het is niet voor niets, dat het de Nibelungen zijn, dat het NibelungenHeim is, dat het eigenaardige goud naar de wereld brengt. Het eigenaardige licht, de schat van de mensheid en van de bewustwording. Het klinkt misschien melodramatisch, maar laten we niet vergeten, dat veel wat bij U melodrama lijkt, juist voor andere volken aanvaardbaar is.

We kunnen zeker aan Wagner een zekere melodramatische opvatting niet ontzeggen: doch hij uit hiermee niet alleen zijn eigen wezen maar ook dat van zijn volk. Het is niet vreemd, dat Wagners muziek steeds op de voorgrond komt op de ogenblikken, dat Duitsland zichzelf verliest. Het is niet vreemd, dat deze ondergangsgedachte met hoop op een mogelijke bevrijding telkenmale weer aanspreekt, wanneer mensen niet meer weten waarheen ze zich eigenlijk moeten wenden. Het is niet voor niets geweest, dat juist Wagners opera's in de tijd van de nazi's zo belangrijk waren. Want ook in hen was die zonderlinge, die sombere – haast bloeddorstige - mystiek, die het geweld aanbidt, die de wreedheid niet acht en alleen op de achtergrond misschien hoopt een ogenblik een bevrijding te ondergaan.

Toch zou het mogelijk zijn om een opera als die van Wagner om te zetten in iets, dat voor de moderne mens aanvaardbaar is. Voor de moderne mens te verstaan, die nadenkt en die gevoel hoeft voor een mystieke betekenis. Wilt U een voorbeeld hebben? Ik zal trachten U er een te geven: Een sombere krocht, demonisch haast reeds in zichzelf. Grote rotswanden, die steil omlaag gaan. De razende storm die buiten voortjaagt. En in die kleine beslotenheid, deze vreemde haven, een sloep. Een sloep met een paar vissers, die dromen. Jacopo zingt het lied van de wind. Er is tederheid, er is heimwee, de melancholie, die in elke mens is. Niet alleen het verlangen naar huis en naar haard, naar de zuiver menselijke banden. Het verlangen naar een band, met de natuur en het vinden van je eigen plaats in een kosmos die je maar ten dele begrijpt. En dan ineens een spookachtige schim. Als duivelsvlerken komen de zwarte zeilen van het grote schip naar voren, waar een ogenblik demonisch licht langs de mast opflikkert, En dan - basso profundo - Van der Dekken. Bleek als de dood, zwart als een demon. De demon zelf. Deze kracht, in het duister gevangen, herhaalt de klacht, zingt het lied van weemoed, van heimwee.

Dat is ons allemaal begrijpelijk. We kunnen ons voorstellen, hoe ook de krachten der duisternis terugverlangen naar een zonnige wereld, verlangen naar een lichter bestaan, verlangen naar vrede, naar vreugde. Maar de stormwind gaat voort. En Van der Dekken kóópt haast de dochter van de kapitein, de geliefde, waarvan Jacopo heeft gedroomd.

Het duistere wint altijd. Dat is de Germaanse mystiek, dat is de vreemde ondergangsgedachte, die het volk altijd weer heeft gevoerd. Een gedachte, die zowel weerklinkt in de sagen van Oost-Friesland als in de overleveringen van het Zwarte Woud. Een gedachte, die uitklinkt ver achter Silezië, die doorklinkt in Oost-Pruisen. Een gedachte die niet beperkt blijft tot een enkel gebied. Een gedachte, die nog door schemert in de verhalen, die 's avonds op Jutland worden verteld, die weerklinkt vindt tussen de bergen van Noorwegen, zelfs in de bossen van Zweden. De gedachte van het kwaad, dat steeds weer wint. Het kwaad koopt, het kwaad noemt: tegen het kwaad kun je je haast niet verzetten. Het kwaad fascineert door zijn eigen overlevering. De mensenziel denkt na en wanneer zij misschien jubelend een lied zingt om te winnen de liefde, de achting van een ander, dan klinkt er toch achter de zegevierende klank nog iets van die noodlotsgedachte van het einde.

Het idee, dat duisternis krachtiger is dan de eenvoudige mens, beheerst Wagner. Hij kan het niet alleen met menselijke waarden af: het bovennatuurlijke trekt hem onweerstaanbaar. En in het bovennatuurlijke moet hij steeds weer het element van het duister vervlechten. En de uitkomst, de oplossing? Ach, de oplossing moet gevonden worden in het bovennatuurlijke, in de halfgod, in de held: of in het ingrijpen van goddelijke krachten zonder meer. Hij kan zich niet voorstellen, dat een mens de werkelijkheid kan gewinnen en als mens het goede beleven en het kwade verwerpen. Zo komt het dat Wagners mystiek een haast sombere klank heeft. Zo komt het, dat heel zijn gedachtegangen zijn vervuld met haast wilde akkoorden, met krijgsgedruis, met demonische dreiging en toch weer steeds zoekend naar een oplossing van licht en van goddelijkheid.

U moet me goed begrijpen, we kunnen over de muzikaliteit van Wagner en zijn scheppingen zeker strijden. We kunnen aanmerkingen maken op de melodramatische behandeling van zijn

materie. We kunnen zeggen, dat de teksten lang niet altijd interessant zijn. We kunnen de opmerking maken, dat veel van hetgeen hij de mensen voorlegt, alleen eerst als groots schouwspel tot zijn werkelijke recht komt. En U heeft geen ongelijk. Maar wanneer U doordringt tot de kern van de zaak, wanneer U merkt, hoe de componist zelve worstelt met de haast onvermijdelijke demon, de macht der duisternis, wanneer U begrijpt, hoe hij bevangen is door de sombere weemoed, die ligt in een haast hopeloos vaarwel aan het licht, dan kunt U beter begrijpen, waarom hij zo krijgshaftig doet. Dan kunt U beter begrijpen, waarom wreedheid, waarom demonie a.h.w. deel moet uitmaken van al hetgeen hij creëert.. Dan kunt U ook begrijpen, waarom hij ten slotte in de graalgedachte de oplossing zoekt te vinden. Niet in de mens, die bereikt, maar in een lichten de kracht, die die mens beveiligd tegen het duister en zo gelijktijdig doet lijden, maar ook de bevrijding geeft.

Dat is Wagner. De mystiek van een mens, die wanhoopt aan een zelf bevrijding. De mystiek van een mens, die de hele wereld geladen ziet met demonische krachten. De mens, die elke andere mens - ja ook zichzelf - ziet als machteloos in de ban van een groot gebeuren waaraan men niet ontkomen kan. Noodlotsmystiek, dat is de mystiek van Wagner.

Dan mogen we misschien toch zeggen, dat deze componist juist in zijn mystiek streven niet alleen maar aan een bepaalde tijdperiode uitdrukking heeft gegeven, maar dat hij eerder een aantal grondgedachten van de mens heeft uitgedrukt. Gedachten, die niet ieder volk gelijkelijk gaarne denkt, maar gedachten, die zo vaak de grondslag zijn van het menselijk leven. Hier heeft de mysticus Wagner mijns inziens de oplossing gegeven, die past in een tijd van mensen, die nog niet zelf durven denken en zelf niet durven staan tegenover God. De oplossing van het goddelijk ingrijpen. Maar hij heeft toch reeds aangevoeld, dat het alleen de daad van de mens is, die het ingrijpen van God mogelijk maakt. Dat het alleen de beleving van de mens zelve is, die een oplossing biedt. Niet een wonderdadig ingrijpen van buitenaf, niet een jubelend engelenkoor, maar een mens. Een mens, die een offer brengt, die een taak aanvaardt. Een mens misschien, die sterft en toch in zijn steven gelijktijdig een nieuwe bewustwording, een nieuwe ontwikkeling in de wereld betekent.

Ik wil het niet lang maken vrienden en waarom zou ik met andere woorden gaan herhalen, wat ik al gezegd heb. Ik geef nu het woord over aan een andere spreker voor een korte beschrijving in de stijl van Wagner.

o-o-o-o-o

Iets te beschrijven van de gedachten, die in Wagner leven, is moeilijk, maar gelijktijdig toch weer van een verbluffende eenvoud. Laten we een tafereel nemen, dat Wagner zou kunnen gebruikt hebben om zich uit te leven en dat de waarde van zijn persoonlijkheid bevat.

We staan voor het toneel. Het orkest laat zo juist met een daverend en schreeuwend akkoord het gordijn vaneen splijten. Het is duister. Een enkele vonk licht in een ongeziene verte. Een figuur, die in het duister sluipt en een stem als uit de onderwereld, die vervloekingen braakt. Strijd, wanhoop, zoeken naar licht. Dan wordt het langzaam lichter. Een figuur komt op en zingt een wiegelied. O, de mens, die hier zingt, verlangt terug naar de geborgenheid buiten de wereld. Het één-zijn met de moeder zonder verantwoording.

Maar het wiegelied wordt al verdreven en verjaagd. Een honende stem parodieert het. Geheim, met vlerken stekend naar achter komt de gebaarde held. Hij parodieert het wiegelied en maakt het tot een strijdlied. Een kreet, die fors weergalmt en weerklank wekt. Terwijl het licht rood wordt als bloed, klinkt van alle kanten nu dit honende lied, dat overgaat in een krijgszang.

De krijgers drinken bandeloos. verachtelijk werpen ze hun bekers terzijde. De vrouw wordt onder de voet gelopen. Ze gaan af. Strijd. En terwijl in de verte het lied verklinkt, is er een wreed akkoord geboren. Uit het orkest welt het omhoog als een klacht van gebonden zielen in een afgrond. Nu verschijnt daarboven hoog in het felle licht en in wit gewaad als een godin der wrake, een vrouw. Blond, majestueus, draagt ze de helm van de krijgslieden, de speer in de hand. Haar helle kreten overstemmen het gewoel in de muziek, dwingen de afgrondsklacht terug. Strijd, strijd en dood! Bezit, verovering!

Wanneer haar kreet is geëindigd, wordt het een wijle stil. Ze zoekt haar weg op een hoogte, waar de achtergrond de witte figuur reliëf geeft, terwijl de voorgrond van het toneel nog ligt in een besloten duister. Maar ook daar begint het licht te worden. Blauw, blauw en demonisch

rijst het licht, nog even omspeeld. door een werveling van rood. En een magiër komt op. Bezwerend roept hij de krachten der duisternis. En weer galmt uit het orkest die noodkreet en antwoordt. Dreigend als een storm rommelt het in de verte en zoekt een climax, tot er met een oorverscheurende donderslag plotseling een gedaante staat.

De magiër vraagt om macht. Macht! Dat ligt daarboven de sterren. Er is een werveling van gnomen en kobolden, verwrongen figuren. En hun lied van de arbeid klinkt somber, ofschoon het ritme heeft en waarde. De Schat wordt verworven. Ontrukt aan de duisternis, de ondergang en de dood. De kostbare schat. De magiër gaat heen. Nu zal hij de wereld bezitten. En wanneer het toneel verandert, gaat hij vóór aan de krijgslieden. Maar ziet, daar blijven er enkelen achter en zo spreken met elkaar. Want ook zij begeren deze macht. Het demonisch verkregene brengt onheil.

Boven klinkt opnieuw de kreet van de vrouw. Een kreet, die de dood verkondigt: En dan... dan sterft de magiër, getroffen door verraad. De vrouw keert zich af. Uit de onderwereld welt het duistere volk omhoog,

De mens kan de schat van zijn gedachten niet bezwaren. En het orkest klaagt, klaagt bitter, terwijl daar de houtinstrumenten het zuchten van de wind doen horen. Maar het is nog niet voorbij. Want dan in de warreling van bezitachtigen en hebzuchtigen, de onderwereldgestalten, die hun bezit terugzoeken: De vervloeking van de magiër. Sonoor rolt ze uit als een laatste kreet van een hart gevuld met haat. Dan valt hij neer. De schat is verdwenen.

De krijgslieden deinzen terug. Een van hen sterft. Sterft door het toeval, getroffen door een zwaard, men weet niet van waar. Stervende verloochent hij het duister. Stervende verloochent hij de schat, waarvoor hij geofferd heeft, waarvoor hij een moord had willen begaan. De lichte gestalte van de vrouw keert, zwevende daalt ze af van de hoogte, beroert de mens alsof ze hem behoeden wil en opwaarts voeren, terwijl het doek valt.

Sombere tragiek van een mens, die uit het duister der onbegrepen gedachten de schatten der macht wil veroveren. Sombere klank der demonie, waarin de mens onder dreigt te gaan. Maar ook een enkele toon van hoop. Wie zich onttrekt aan de vloek van het bezit, de vloek van de macht, die mag misschien sterven, maar de jonkvrouwen staan klaar om hem op te dragen over de brug van de regenboog naar het slot, waarin eeuwigheid heerst.

Wagners denken, ondergang: maar een ondergang, die niet eindeloos is. Een ondergang, die door de verloochening gebroken wordt en dan een opgang kan betekenen, al weet men niet waarheen ze voert.

Dat, vrienden, was een korte beschrijving. Een weergave van iets, dat leefde in Wagner, dat uit Wagner geboren had kunnen zijn. Dat de gedachten van de mens Wagner en het probleem en de klacht van de geest Wagner in zich bevatte. Maar hij weet nu, welke de weg is en waarheen de lichtende geest voert. Daarom heeft hij het bevrijdende akkoord gevonden, dat op aarde nog een aarzeling was, maar nu een volle aanvaarding en een grote overwinning.